

„Zpravodajské archivy a etika“

Jan Schneider, signatár Charty 77, bezpečnostný analytik

0/ Zpravodajské služby a etika

Náš drahý zesnulý kolega Juraj Kohutiar se zabýval otázkou, zda existují morální důvody pro existenci zpravodajských služeb. Formuloval konkrétní problém, zda se vyzvědačství slučuje s náboženským světonázorem. Odpověď našel v Bibli: "Pán povedal Mojžišovi, pošli tých mužov (vyzvedačov), nech sa prezvedia o krajine..." (4M 13,3) Konstatoval, že jestliže existuje Boží pokyn vyzvídat, znamená to, že vyzvědačství nemůže být špatné ve všech případech. Nicméně – kampak s tímto jednoduchým závěrem na našeho přemýšlivého přítele! Juraj Kohutiar tudíž přesto napsal, že z jeho hlediska přetrvávají pochybnosti, zda se takové netransparentní organizace jako tajné služby vůbec slučují s demokracií.

K tomu mohu pouze dosvědčit správnost Kohutiarova metodického přístupu. Pomohu si výrokem proslulého britského rabína Jonathana Sackse, že „Bůh má rád ty, kteří s ním nesouhlasí“. Sacks dovozuje, že se učíme od samotného Hospodina. On si zvolil jako své proroky lidi, kteří se s ním nebáli diskutovat ve jménu pravdy a spravedlnosti. Z toho plyne, že je dobré naslouchat odlišným názorům. Uvědomit si, že jimi nejsme ohroženi, ale že nás obohacují. Jak důležitá slova zvláště v dnešní době!

1/ Vznik zpravodajských písemností

Zpět na zem, ke zpravodajcům, a nejprve k těm nejpokleslejším. Netřeba totiž dlouho chodit kolem. Velmi silným argumentem pro ty Kohutiarovy pochybnosti jsou například tzv. non-papery, což je nejupadlejší forma vztahu zpravodajských služeb k politikům, realizovaná formou nevidovaných bonzů, většinou politického, nebo dokonce rodinného charakteru (kauza Nečas-Nagyová-Nečasová je příkladem za všechny!). Zde není etika vůbec předpokládána, ba naopak, je na překážku.

Zkusme však vtěsnat zpravodajské služby do demokratického rámce, byť to někomu bude připomínat legendu o Prokrustově loži. V demokratických zřízeních tedy mají zpravodajské služby plnit úkoly dle zákonné působnosti.

V praxi jde v podstatě o zásadu, že stejně dobrým výsledkem je nějakou informaci potvrdit nebo vyvrátit: obojí je využitelné poznání. Zpravodajské služby jsou ale aktivní v mnoha oborech lidské činnosti, a ne vždy a ve všem mají ve svých řadách experty na daný obor anebo schopnost najít a získat k diskrétní spolupráci experty na daný obor.

Výsledné zprávy, poskytované zákonným adresátům, proto mívají rozličnou úroveň. Jsou většinou vytvářeny z mozaiky dílčích informací (zřídka je možné získat ucelený odborný materiál, který výstižně a v úplnosti odpovídá zadání). Tyto

XVI. mezinárodní sympóziium ABSD, Bratislava 11.9.2024

informace jsou tříděny podle závažnosti a věrohodnosti. Leckdy jsou důležité i na první pohled nepodstatné střípky informací, které však – jsou-li správně zpracovány a zaříděny – mohou později dotvořit výslednou podobu závěrečné zprávy. Proto jsou uchovávány nejružnější informace, aby bylo možno je v budoucnu případně využít, a též aby bylo možno rekonstruovat, jak a z čeho vznikla výsledná zpráva.

Operativní spisy

Pohybujeme se v době, kdy většina zpravodajských služeb nemá výkonné pravomoci (výjimkou jsou zejména ty největší, americké a ruské). Produkcí těchto pouze informačních služeb jsou materiály operativního charakteru, u nichž není požadavek na forenzní kvalitu, protože nejsou určeny jako podklad pro trestněprávní procesy. Výjimkou jsou odpovědi na žádosti národní autority v rámci bezpečnostních prověrek, neboť ve sporných případech mohou skončit před soudem, který musí zvažovat i argumenty obhajoby. V takovém případě může způsobit značné až zásadní problémy kolísavá kvalita zpráv poskytnutých zpravodajskou službou.

Vyšetřovací spisy

Pojednávaná problematika však zahrnuje i období minulé, kdy zpravodajská služba měla exekutivní pravomoci a vytvářela též vyšetřovací spisy, které využívala pro sdělení obvinění a prokuratura pro vypracování obžaloby. V takových případech bylo nutno postupovat stejně jako u policejních kauz kriminálních (už i proto, že se působnosti státní a veřejné bezpečnosti v mnohém překrývaly /zbraně, terorismus, drogy, finanční kriminalita/, a státní bezpečnost zpracovávala ty kauzy, kde se předpokládal politický aspekt či motiv).

Vyšetřovací spisy tedy byly určeny k tomu, aby se s nimi seznámila obhajoba, někdy i veřejnost. To je zásadní rozdíl od požadavků, kladených na spisy operativní, které nikdy nebyly určeny pro jakoukoliv formu zveřejnění. To je okolnost, kterou mnozí badatelé buď nedoceňují, nebo vůbec nechápou – anebo ji úmyslně, tedy zlovolně přehlížejí. Přededu otázkám a hned budu reagovat na pochybnost o korektnosti trestněprávních procesů, založených na státobezpečnostním vyšetřování. V případě plk. Chadalíka (21.srpna 1968 uletěl tento velitel vrtulníkové letky v Havlíčkově Brodě za doposud neobjasněných okolností do Západního Německa) jsem viděl pečlivou práci jeho tehdejšího statečného obhájce JUDr. Kříženeckého. Nelze tedy paušálně soudit tak či onak.

Speciální spisy

Operativní kombinace (double X apod.) jsou zřídka využívanou možností (protože jinak by ztratily efektivitu). V takovém případě jde o vysoce utajovanou, nicméně fiktivní kauzu, kdy je řádné činnosti do věci nezasvěcených vlastních státobezpečnostních složek (které jsou, jinými slovy, speciální složkou téže organizace uvedeny v omyl), využito k vytvoření kvalitní krycí legendy (například pobytem ve vězení po odsouzení).

Pointu takových agenturně-operativních kombinací nejlépe vystihuje vtip, který velmi oceňoval Sigmund Freud. Jeden pán potká druhého na nádraží a ptá se, kam jede. Druhý pán odpovídá, že do Prahy. První pán se rozčílí: Když říkáte, že jedete do Prahy, chcete, abych si myslel, že jedete do Brna. Ale já přitom pozitivně vím, že jedete do Prahy! Tak proč mi lžete?!?

Takovýchto speciálních zpravodajských kombinací není mnoho, ale je nutno takovou možnost neztrácet ze zřetele, protože se pohybujeme ve světě zpravodajských služeb, kdy lze poznání reality připodobnit loupání cibule – nikdo neví, zdali sloupnutá vrstva je tou poslední (a leckdy je přitom také do pláče). Tato skutečnost je dobře doložena tehdejšími způsobem lustrací, kdy speciální blokace znamenaly, že se lustrované subjekty ve zpravodajské hierarchii nižším útvarům jevíly jako bez záznamu.

2/ Nakládání s archivovanými písemnostmi

Přístup k archivovaným spisům mají zejména analytici, kteří současně mají vliv na stanovení skartačních lhůt. Vyhledávání v archivních materiálech podléhá přísné evidenci – lustrační systémy bývají sofistikovaně strukturované, velmi podobně ve službách rozličných (ba dokonce nepřátelských) politických systémů, protože jde o snahu po maximální výtěžnosti archivů při současném zachování maximální ochrany zdrojů.

Archivované operativní spisy jsou běžně využívány k analytickým a operativním účelům.

Archivované vyšetřovací spisy jsou v případě potřeby používány jak k soudním, tak i k analytickým a operativním účelům.

Archivované speciální spisy analyticko-operativních kombinací jsou na přísně režimových pracovištích přístupny pouze na základě zvláštních povolení vybraným zpravodajcům, a to zpravidla pouze k nahlédnutí.

Žádné zpravodajské spisy nejsou určeny ke zveřejnění. Pokud nějaká vláda rozhodne o jejich odtajnění, děje se tak s odstupem mnoha desetiletí, kdy jejich popel již nemůže způsobit žádný požár a použité formy a metody práce již při zveřejnění neznamenaají žádné riziko.

3/ Nakládání se zděděnými písemnostmi

Jsou případy mnoha zemí, kde po politických změnách zůstaly zpravodajské archívy utajené, protože problematiky, týkající se civilizačních rizik a ochrany vlastní ekonomiky, obrany a bezpečnosti, bylo nutno rozpracovávat dál.

Jsou však řídké případy, kdy se vláda – zejména po výrazné změně režimu, respektive po změně režimu, která má jako výrazná vypadat – rozhodne zveřejňovat zpravodajské archívy, a to z ideologických důvodů, a/nebo z důvodů

politické diskreditace protivníků. Rozumný důvod takové rozhodnutí nemá, jak jsme po více jak třiceti letech nevyvratně zjistili.

Politik Václav Žák na toto téma s programátorskou systematickostí napsal: Algoritmus chování po změně režimu je zaběhnutý: (1) musíš poplivat všechno, co bylo; (2) musíš tvrdit, že největším nebezpečím je návrat starých poměrů; (3) musíš se z celého srdce oddat novým větrům a chtít spravedlnost; (4) musíš tvrdit, že morálka je víc než právo. Co je morální, určíš sám; (5) ve skutečnosti musíš potichu navázat na mnohé z minulého režimu. (7.9.1993, Právo)

Zveřejňování archívů se odehrává mnohastupňově výběrově. Základní selekcí je rozhodnutí předchozího režimu, co v archívech zanechá (zvláště má-li na tuto úvahu nějaký čas a prostor k realizaci). Specifickým problémem je otázka tzv. kukaččích vajec.

Následnou selekcí je rozhodnutí nástupnického režimu, co zveřejní a co ne a zejména kdy. Tím dostávají vybraní politici střelivo k vnitropolitickému boji, neférovému, protože jejich soci takové zbraně nemají. Nesmírně se tím kontaminuje společenská atmosféra – ale nejen ta, vzniká tak státobezpečnostní riziko, protože zveřejňováním archívů a zejména zpravodajských zdrojů se nesmírně ztěžuje práce nástupnické zpravodajské organizaci, k níž neustálými lustračními kauzami veřejnost prostě ani nemůže získat důvěru, nutnou pro efektivní zpravodajskou práci.

Dalším úskalím je totální míjení se snah do archívů proniknuvších badatelů, kteří nemají zpravodajské zkušenosti, ale pouze ideologickou předpojatost – jejich výstupy jsou většinou pouze propagandistickou blamáží.

Dalším hrůzným jevem jsou cílené úniky, kdy badatelé většinou za mrzký peníz dodávají spřáteleným, zejména bulvárním novinářům pikantnosti z archívů. Jako příklad mohu uvést naprosto neškodný záznam v registru svazků, jímž byl známý zpěvák označen za důvěrníka StB. Zveřejnění této informace v bulvárních novinách způsobilo těžký zvrát v dlouhodobé zpěvákově rekonvalescenci po mrtvici.

Paradoxně nejméně ohroženy jsou osoby, které byly s předchozím režimem loajální, zvláště když byly nezajímavé tak, že o ně zpravodajská služba prostě ani nezavadila. Mnoho z nich, které trpí nadměrně vyvinutým egoismem, je tímto nezájmem persekutorů bývalého režimu přímo dotčeno až uraženo, obzvláště když kvůli svým ambicím postrádají v novém režimu, hlavně bezprostředně po změně, tak žádaný odér protirežimního postoje. Mnoho z nich pak cíleně proniká do státobezpečnostních archívů a svou frustraci si pak hojí právě na těch, o nichž jsou dostupné jakési státobezpečnostní informace zejména intimního charakteru. V takových okamžicích – strpí-li to – se nový režim dostává na morální dno.

Velmi významným je případ politika, jehož záznam v seznamu dokumentů údajně agenturního svazku končí enigmaticky návrhem na převedení na svazek důvěrnický. Obecně řečeno, ponížení kvality spolupráce z vědomé na nevědomou budí

pochybnosti. Ty však objasňuje studie ÚPN z roku 2008 o XII. správě ZNB. Na straně 35-35 a 75-76 jsou popsány výsledky šetření Inspekce ministra vnitra ČSSR v roce 1986. Ta zjistila zneužívání finančních prostředků falšování svazků, což mělo za následek rozsáhlé personální postihy mimo jiné právě na odboru, kde byl vedený sporný svazek. Z agenturních svazků celého útvaru zůstala necelá polovina, zbytek byl buď zrušen bez náhrady, anebo byl převeden na důvěrnický – a to přesně odpovídá záznamu ve sledovaném svazku. Politikovi daly meritorně za pravdu jak nalézací, tak i odvolací soud. Nicméně zásadní vadou celého procesu je z hlediska našeho tématu alarmující skutečnost, že takzvaní odborníci, historici a badatelé soudu nepředložili studii, kterou sami vypracovali, a která s případem úzce souvisela.

Jiným významným, tentokrát však dosti výjimečně pozitivním případem je archivář, který byl v době restitucí v devadesátých letech diskrétně a nikoliv nezištně kýmsi žádán, aby „nenašel“ v archivu jistou písemnost potvrzující neoprávněnost restitučního nároku jistého subjektu proti státu. Archivář si zachoval profesionální i lidskou integritu, dokument dohledal, a ještě se o tom svým kolegům svěřil, pro všechny případy a pro poučení.

Dalším negativním jevem je selektivní zveřejňování archivních záznamů. Trpí tím zejména tzv. Cibulkovy seznamy. Zajímavou je úvaha, že počet děr v Cibulkových seznamech zhruba odpovídá počtu federálním ministrem vnitra bíancko podepsaných negativních lustračních osvědčení.

Lustrační osvědčení, která vydávaly svým příslušníkům zpravodajské služby, byly proto podezřelé. Víím, o čem mluvím. Když jsem nastupoval na místo zástupce ředitele bezpečnostního odboru na českém ministerstvu vnitra, předložil jsem též své lustrační osvědčení, vydané Bezpečnostní informační službou. Součástí tohoto bezpečnostního odboru bylo též pracoviště, které vydávalo občanům lustrační osvědčení. Ředitel bezpečnostního odboru si zavolal vedoucí tohoto lustračního pracoviště, zkoumavě prohlédli moje lustrační osvědčení, zejména číslo jednací, podle něhož bylo vidět, kdo ho vydal. Pak se na sebe vědoucne pousmáli, a řekli: „Víš co? Radši ti vystavíme pořádné.“

Dalším hanebným případem je mediální kampaň proti osobě bývalého prezidenta, na kterého aktivní nedovzdělanci (či vědomí škůdci?) našli v registrech svazků záznam o tom, že na něj byl veden svazek prověřované osoby, později změněný na svazek signální. To rozhodně neposkytovalo žádné důvody k pochybnostem o chování dotyčného za minulého režimu. Nicméně tento zlovolný způsob zneužíval obecnou desorientaci obyvatelstva. Proto od té doby se periodicky objevují a po internetu kolují různé seznamy osob, které měly záznam v registru svazků StB – a bez ohledu na jejich kategorii jsou krycí názvy těchto svazků automaticky interpretovány jako krycí jména spolupracovníků StB.

Václav Havel kdysi podlehl zavedení lustrací, ale prokazatelně trval na tom, že pouze na krátkou dobu. Lustrace byly od té doby prodlouženy již na déle, než dobu „dočasnou“, protože ta, jak vííme, trvala něco přes dvacet let. Předtím bylo po

dvaceti letech po převzetí moci komunisty Pražské jaro v plné parádě. My se tu ale lustrujeme už tři a půl desetiletí. To je jeden z důvodů té smutné Havlovy řeči o „blbě náladě“.

Dalším ze smutných případů dehonestace slavné osoby jakýmsi záznamy ze zpravodajských archívů je případ Milana Kundery. Byl osočen jakýmsi amatérským badatelem, že udal jakéhosi zpravodajského agenta ze Západu. Záznam jako takový byl naprosto neprůkazný, a ze všeho nejvíce připomínal poměrně lacinou legendu, jak udáním, které se mělo odehrát v Praze, zdůvodnit zatčení kurýra, který byl zřejmě sledován již ze zahraničí (a tak ochránit zahraniční zdroj). Vrcholem všeho bylo to, že výsledkem mělo být očištění osoby, která byla s oním amatérským badatelem příbuzná.

4/ Závěr: Nejen etika, ale i důstojnost!

Lze shrnout, že otevření archívů StB po jejich selektivní skartaci lze nazvat z jednoho hlediska „harakiri“ StB, z hlediska druhého pokračující promyšlenou partií v době společenské změny, konkrétně tahem potenciálně destabilizujícím půdu pod nohama nového režimu.

A tak se vždy rozhostilo dlouhé a systematické mlčení, odehrával-li se společenský vývoj směrem žádoucím (z hlediska těch, kteří archívy ovládali).

Když se však vývoj odebíral směrem nežádoucím (z hlediska těch, kteří archívy ovládali), tak se náhle objevovalo na veřejnosti mnoho pečlivě vybraných archivních materiálů, a nastávalo cílené mlčení, rozvíjela-li se společenská diskuse o podezření ze zneužívání archívů metodou dvojího metru.

Jaká jsou léčebná vodítka do budoucnosti?

Je třeba mít varovně na paměti výrok Friedricha Nietzsche: „Lidstvo se vodí za nos nejlépe morálkou.“

Zmíněný rabín Jonathan Sacks vyjádřil důležitý rozdíl mezi morálním problémem a morálním dilematem takto: „Morální problém je složité etické rozhodnutí, které však má řešení. Morální dilema není pouhý morální konflikt, ale je to situace, kdy neexistuje správná odpověď, kdy vykonání správné věci nevede k jednoznačnému cíli.“

A poradkyně pěti amerických prezidentů Eliška Hašková Coolidge jednou napsala: „Reputace je to, jak vás vidí jiní lidé. Charakter je to, co děláte, když vás nikdo nevidí.“

A na úplný závěr jeden z nesmrtelných bonmotů Rudolfa Battěka: „Dámy a pánové, dojdete-li k závěru, že se musíte rozloučit se svou minulostí, udělejte to důkladně, ale s taktem – je to přece jen vaše minulost.“